

เจ้าของ
ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่ปรึกษา

ศาสตราจารย์ ดร. วิทย์ วิศุทเวทย์

ศาสตราจารย์ปรีชา ช้างขวัญอิน

รองศาสตราจารย์ ดร. ธนพร ฌ รัมย์

รองศาสตราจารย์ ดร. มารค ตามไท

บรรณาธิการ

รองศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรมทา

กองบรรณาธิการ

รองศาสตราจารย์ ดร. สุวรรณา สถาอานันท์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประทุม อังกรโรหิต

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไชยรัตน์ หงษ์คณารักษ์

ดร. ชานนรงค์ บุญหนุน

ฝ่ายสมาชิก

อรรพณ สะพาน

สังเวียน พู่ทอง

สำนักงาน ชั้น ๑๑ อาคารบรมราชกุมารี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร

รหัสไปรษณีย์ ๑๐๓๓๐ โทรศัพท์ ๒๑๔๔๖๕๔

การส่งข้อเขียน

กองบรรณาธิการยินดีรับพิจารณาข้อเขียน

ทางวิชาการเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่นบทความ

บทความวิจัย รายงานผลการวิจัย บทวิจารณ์

หนังสือ หรือบทวิจารณ์ข้อเขียนที่เคลือบพิมพ์ใน

วารสารพุทธศาสนศึกษา จากนักวิชาการและ

บุคคลภายนอกมหาวิทยาลัย ผู้สนใจส่งข้อเขียน

กรุณาส่งสำเนาข้อเขียนนั้น ๒ ชุด

พร้อมแผ่นดิสก์เก็ต (ถ้ามี) ถึงบรรณาธิการ

อัตราค่าสมาชิก

๑ ปี ๓ ฉบับ ๖๐ บาท

๒ ปี ๖ ฉบับ ๑๒๐ บาท

๕ ปี ๑๕ ฉบับ ๓๐๐ บาท

สมัครเป็นสมาชิกติดต่อ ดร. ประทุม อังกรโรหิต

สำนักงานการศึกษาศาสตร์ศาสนา ชั้น ๑๑

อาคารบรมราชกุมารี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๓๐

ธนาคารกรุงไทย สาขาจุฬาลงกรณ์

จำนวนบัญชีออมทรัพย์ ๒๐ บาท

ที่ศูนย์พุทธศาสนศึกษา ตามที่อยู่ข้างบน

พิมพ์ที่โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วารสารรายสี่เดือนของศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ISSN 0858-8325 ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๔๔

จากบรรณาธิการ

นิพพานเป็นอัตตาหรือว่าอนัตตาคันแน่

วารสาร “พุทธศาสนศึกษา” ฉบับสุดท้ายของปีที่ ๘ เล่มนี้เราได้พิมพ์ผลงานวิจัยขนาดยาวเพียงเรื่องเดียว เป็นงานวิจัยที่ท่านผู้เขียนคืออาจารย์วัชร งามจิตรเจริญเขียนในฐานะวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ที่ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมีท่านศาสตราจารย์ปรีชา ช้างขวัญอินและผมเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา วิทยานิพนธ์นี้ผ่านการสอบแล้ว ซึ่งก็แปลว่าท่านอาจารย์วัชรได้กลายเป็นดอกเตอร์ทางด้านพุทธปรัชญาไปแล้ว ปัจจุบันอาจารย์สอนหนังสืออยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ว่าโดยคุณสมบัติส่วนตัว ท่านอาจารย์วัชรเหมาะที่จะทำงานวิจัยในเรื่องประเภทนี้อย่างยิ่ง ท่านสำเร็จปริญญาธรรม ๘ ประโยค ขณะเป็นสามเณร คุณสมบัติทางปริยัติธรรมที่ว่าท่านผู้อ่านจะสังเกตเห็นได้จากการที่ท่านวิจัยที่ท่านจะได้อ่านต่อไปนี้อุดมไปด้วยหลักฐานอ้างอิงที่มาจากคัมภีร์บาลีไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และอื่นๆ นอกจากนั้นท่านอาจารย์ยังได้อภิปรายปัญหาต่างๆ ที่เนื้อหางานวิจัยครอบคลุมไปถึงโดยอ้างอิงไปถึงข้อเขียนโดยนักวิชาการต่างประเทศทั้งในอดีตและร่วมสมัยที่สำคัญอย่างน่าสนใจ โดยที่ท่านอาจารย์วัชรเองก็ได้แสดงความเห็นวิพากษ์วิจารณ์แนวความคิดเหล่านั้นไว้อย่างเป็นตัวของตัวเอง และอย่างมีฐานทางความเชื่อที่มั่นคง

บ้านเราเริ่มต้นตัวเกี่ยวกับปัญหาวานิปพานเป็นอัตตาหรืออนัตตาเมื่อราวสี่ห้าปีที่ผ่านมานี้ โดยเป็นประเด็นสืบเนื่องมาจากการสอนว่านิพพานเป็นอัตตาของสำนักธรรมกาย (สำนักธรรมกายในที่นี้ผมหมายถึงรวมเอาทุกสำนักที่นับถือคำสอนของหลวงพ่อดาวพิกุล) ย้อนกลับไปที่เมื่อหลายสิบปีที่ผ่านมานี้ ปัญหาว่านิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา เป็นปัญหาที่วงวิชาการด้านพุทธศาสนาในต่างประเทศให้ความสนใจ โดยเดิมทีนั้นความสนใจนั้นตั้งต้นจากปัญหาต่างๆ ตรงไปตรงมาที่มีผู้ตั้งเป็นข้อสังเกตขึ้นว่า คำสอนเรื่องอนัตตาตามที่ปรากฏในพระสูตรต่างๆ เช่น “อนัตตลักขณสูตร” นั้นแปลความได้ว่าพุทธศาสนาปฏิเสธว่าไม่มีอัตตา หรือแปลความเพียงว่า ชันธุระไม่มีอัตตา โดยที่อาจจะมียัตตาในบางรูปแบบที่พุทธศาสนายอมรับเช่นเดียวกับศาสนาฮินดู ทำให้ปัญหาวานิปพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา

และหากว่ายอมรับอะไรควรจัดได้ว่า เป็นอัตราตามความคิดของพุทธศาสนา จึงเป็นเรื่องที่นักวิชาการต่างประเทศสนใจหยิบยกขึ้นมาถกเถียงกัน ผมขอลำดับความให้ท่านผู้อ่าน ฟังสักเล็กน้อยเพื่อจะช่วยให้การอ่านงานวิจัยของท่านอาจารย์วัชรไกรสชาติมากขึ้นดังนี้

คำสอนเรื่องอนัตตานั้นเป็นคำสอนสำคัญของพุทธศาสนา ข้อนี้ไม่มีใครปฏิเสธ แต่เมื่อเข้าไปพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับคำสอนนี้ในพระสูตรที่สำคัญเช่น “อนัตตลักขณสูตร” ที่ผมเพิ่งกล่าวถึงข้างต้น นักวิชาการบางคนก็ตั้งข้อสังเกตว่า พระสูตรนี้ยืนยันเพียงว่า “ขันธห้าไม่ใช่อัตตา” ด้วยเหตุผลว่า ถ้าขันธห้าเป็นอัตตา ขันธห้าก็ไม่น่าจะไม่เปลี่ยนแปลงเสื่อมสลาย และน่าจะเป็นสิ่งที่เราสามารถบัญชาให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ได้อย่างที่เราต้องการ หากท่านผู้อ่านจะสังเกต จะเห็นว่า เมื่อพระพุทธองค์ตรัสว่า ขันธห้าไม่ใช่อัตตา ทรงมีเกณฑ์บางอย่างที่ได้ตั้งเอาไว้ล่วงหน้าแล้ว เกณฑ์ที่ว่านั่นก็คือเกณฑ์ที่บอกว่า “อัตตา คืออะไร” เมื่อทรงมีเกณฑ์เช่นนั้น แล้วก็เพียงแต่ทรงเอาลักษณะต่างๆ ของขันธห้าเข้าไปเทียบ เมื่อเทียบแล้วก็ทรงพบว่าไม่ตรง การที่เทียบแล้วไม่ตรงก็คือเหตุผลสำหรับใช้ยืนยันว่าขันธห้าไม่ใช่อัตตา เหมือนท่านผู้อ่านมีกระปุกออมสินที่เจาะช่อง

สำหรับให้เอาเหรียญหยอดลงไป อะไรก็ตามที่ไม่มีลักษณะเป็นเหรียญก็หยอดไม่ลง ผมเอাপากกาไปลองใส่ในช่องออมสินนั้นไม่ได้เพราะปากกา “ไม่ใช่เหรียญ” ตรงนี้แหละครับที่นักวิชาการฝรั่งบางท่านจินตนาการต่อไปว่า “อนัตตลักขณสูตร” มีอุปมาเหมือนกับการบอกว่า ปากกาไม่ใช่เหรียญ เพราะหากเป็นเหรียญก็ต้องหยอดลงช่องออมสินได้ การบอกว่าปากกาไม่ใช่เหรียญจะเป็นคำที่มีความหมายก็ต่อเมื่อมี “เหรียญ” อยู่ก่อน ข้อนี้ฉันใด การกล่าวว่า ขันธห้าไม่ใช่อัตตาก็จะไร้ความหมาย หากไม่มี “อัตตา” อยู่ก่อนในฐานะสิ่งเปรียบเทียบ

ท่านอาจารย์วัชรไกรสได้แสดงความเห็นที่กล่าวมานี้ไว้ในงานนี้ โดยท่านได้อ้างเหตุผลประกอบมากมาย และเหตุผลข้อหนึ่งที่ผมคิดว่ามีน้ำหนักมากที่สุดก็คือเหตุผลที่ว่า คำว่าอนัตตาใน “อนัตตลักขณสูตร” แปลว่า “ไม่ใช่อัตตา” ก็จริงอยู่ แต่ในบางพระสูตร อนัตตามีความหมายชัดเจนว่า “ไม่มีอัตตา” เช่นในพระสูตรที่กล่าวถึงถ้อยความของวชิราภิกษุณีที่เปรียบเทียบขันธห้าว่าเสมือนรถ “ตัวรถ” นั้น ไม่มี มีแต่ชิ้นส่วนต่างๆ ที่คุมกันเข้าแล้วเรเรียกว่า “รถ” ผมมีข้อสังเกตฝากท่านผู้อ่านว่า อนัตตาในความหมายว่าไม่มีอัตตานั้นมักมาจากปากของคนอื่น ไม่ได้มาจากพระพุทธวจนะจริงๆ ดัง “อนัตตลักขณสูตร” ท่านอาจารย์วัชรไกรสได้อ้างคัมภีร์มากมายเพื่อแสดงว่าอนัตตาแปลว่าไม่มีอัตตา แต่งานเขียนที่ท่านอ้างมานั้นล้วนแล้วแต่เป็นของคนอื่น เช่น พระนาคเสน และพระอรรถกถาจารย์ ถ้าสิ่งที่เราต้องการหา คือ “คัมภีร์ที่ชาวพุทธเถรวาทนับถือกล่าวถึงเรื่องอนัตตาไว้อย่างไร” ผมคิดว่าคำตอบก็คงเป็น อย่างที่ท่านอาจารย์วัชรไกรสได้ตอบเอาไว้คือ อนัตตาแปลได้สองอย่างคือ ไม่ใช่อัตตาและไม่มีอัตตา แต่ถ้าสิ่งที่เราต้องการหา คือ “พระพุทธองค์ตรัสเรื่องอนัตตาเอาไว้ว่าอย่างไร” ผมคิดว่าคำตอบอาจจะไม่ตรงกับคำถามแรก และสองคำถามนี้ผมคิดว่ามีความสำคัญต่างกันมาก เวลานี้ผมเห็นนักคิดคาทอลิกไม่น้อยที่พยายามแยกแยะอะไรคือสิ่งที่พระเยซูสอน และอะไรคือสิ่งที่ศาสนจักรคาทอลิกสอน ซึ่งผู้ที่เสนอความเห็นนี้คิดว่าสิ่งที่ศาสนจักรคาทอลิกสอน ไม่จำเป็นต้องตรงกับที่พระเยซูสอน

ผมเองก็อยากตั้งคำถามในทำนองเดียวกันนี้เช่นกันคือ เป็นไปได้ไหมว่า สิ่งที่คนอื่นๆ ว่าจะไม่จะเป็นพระสาวกร่วมสมัยกับพระองค์ และปราชญ์รุ่นต่อๆ มากล่าวเอาไว้ในคัมภีร์ต่างๆ นั้น ไม่จำเป็นต้องตรงกับสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงสอนจริงๆ สำหรับผมเรื่องนี้เป็นไปได้ พระสาวกที่มีโอกาสใกล้ชิดพระองค์กว่าใครคนอื่นอย่างพระอานนทนั้นก็ยังเข้าใจสิ่งที่พระองค์สอนคลาดเคลื่อนในบางครั้ง จนต้องทรงแก้ความเข้าใจนั้น (ดู “มหามิทธานสูตร” ที่ผมยกย่องเป็นตัวอย่าง) อนัตตาในความหมายว่าไม่มีอัตตานั้นมักมาจากคนที่อยู่ไกลพระพุทธองค์มาก เช่นวชิราภิกษุณี หรือพระนาคเสน ดังนั้นในท้ายที่สุดแล้วผมคิดว่าคำถามว่าจริงแล้วพระพุทธองค์ทรงปฏิเสธว่าไม่มีอัตตาหรือไม่จะยังมีช่องทางให้เราขบคิดต่อไปได้อีก

อันที่จริงคำถามว่า “พระพุทธองค์ทรงยอมรับว่ามีอัตตาหรือไม่” กับ “นิพพานเป็นอัตตาหรือไม่” เป็นคนละคำถาม และสามารถแยกขาดจากกันได้ในส่วน กล่าวคือ สมมติว่า

ทรงยอมรับว่ามีอิตตา ก็ไม่จำเป็นว่าอิตตาที่ว่ามันจะต้องเป็นพระนิพพาน ดังนั้นการที่อาจารย์วัชรพยายามพิสูจน์ว่านิพพานไม่ใช่อิตตาจึงไม่จำเป็นต้องเป็นการตอบคำถามว่าพระพุทธองค์ทรงยอมรับอิตตาบ้างหรือไม่ จะอย่างไรก็ตาม ในการลงมือทำงานจริง อาจารย์วัชรได้ใช้วิธีตอบคำถามแรกก่อน โดยท่านอาจารย์มีสมมติฐานล่วงหน้าที่ตั้งไว้แล้วว่าพระองค์ทรงปฏิเสธอิตตาทุกชนิด เมื่อปฏิเสธเสียแต่ต้นเช่นนี้แล้วการชี้ว่านิพพานไม่ใช่อิตตาก็กระทำได้ง่าย เพราะได้โค่นต้นตอของปัญหาเสียแล้ว เมื่อพิสูจน์ได้ว่าพระพุทธองค์ไม่ทรงยอมรับอิตตาไม่ว่าจะเสนอมาในรูปใดก็ตาม ก็เป็นอันปิดทางที่พระนิพพานจะเป็นอิตตาไปในตัวอย่างสนิทแน่น

นักวิชาการทางพุทธศาสนาต่างประเทศบางคนนั้นเชื่อว่าพระพุทธองค์ทรงยอมรับว่ามีอิตตา แต่อิตตาก็ไม่จำเป็นต้องเป็นพระนิพพาน แต่ก็มิบางคนก็เห็นว่าพระนิพพานนั้นแหละคืออิตตา ในบ้านเราสำนักธรรมกายเชื่อว่าพระนิพพานเป็นอิตตา ซึ่งตรงกับความเห็นของนักวิชาการต่างประเทศพวกที่สอง ผมมีข้อสังเกตฝากท่านผู้อ่านว่า ประเด็นเรื่องพระนิพพานเป็นอิตตาหรือไม่นี้ หากไม่ระมัดระวังให้ดี ฝ่ายต่างๆที่ถกกันอยู่อาจถกกันออกไปนอก

กรอบความหมายของคำว่าอิตตาที่ได้ตั้งไว้แต่ต้นก็ได้ อิตตามตามทัศนะของศาสนาฮินดูนั้นชัดเจนกว่าหมายถึง “ปรมาตมัน” และ “ชีวาตมัน” แต่ในวรรณกรรมพุทธศาสนานั้นความหมายของอิตตาไม่ชัดเจนขนาดนั้น ความไม่ชัดเจนนี้ทำให้บางครั้งมีผู้ออกความหมายของศาสนาฮินดูมาเป็นตัวตั้ง แล้วกล่าวว่าใครก็ตามที่สอนว่าพุทธศาสนายอมรับอิตตาก็เท่ากับเอาพระพุทธศาสนาไปเป็นแขนงหนึ่งของฮินดู เท่าที่ผมสังเกต สำนักธรรมกายเวลาสอนเรื่องพระนิพพานเป็นอิตตา คำว่าอิตตานั้นมีความหมายเฉพาะ ซึ่งไม่ตรงกับที่ศาสนาฮินดูสอน ผมนั้นได้รับการอบรมมาในจารีตปรัชญาฝรั่งที่เดือนให้ระมัดระวังเวลาจะได้แย่งความคิดใครว่า ก่อนอื่นสองฝ่ายต้องเข้าใจให้ตรงกันว่าคำต่างๆที่ใช้เราใช้ในความหมายเดียวกันนะ การโต้แย้งกันด้วยเรื่องว่าพระนิพพานเป็นอิตตาหรือฮินดูนั้นผมสังเกตเห็นว่าบางครั้งสองฝ่ายไม่ได้โต้แย้งกันอะไร เพราะใช้คำว่าอิตตาในคนละความหมาย อิตตาที่ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกใช้ในหนังสือ “กรณีธรรมกาย” นั้น ผมคิดว่าเป็นคนละอิตตากับที่ท่านพระสมชาย ฐานวุฒโฒ และท่านเจ้าคุณเสริมชัย ชยมังคโล กล่าวเอาไว้ในงานเขียนของท่านอิตตาที่ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกเล็งไปหาเป็นหลักนั้นคืออิตตาอย่างที่ศาสนาฮินดูสอน แต่อิตตาของสำนักธรรมกายมีความหมายง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนอะไร คือหมายถึง “มีอยู่จริงและมีอยู่อย่างเที่ยงแท้” ถ้าไปถามชาวพุทธทั่วไปที่รู้หลักคำสอนที่เป็นพื้นฐานเพียงพอ โดยไม่เลือกว่านับถือพระอาจารย์สายไหนว่าพระนิพพานมีอยู่จริงไหม ทุกคนจะตอบว่ามีอยู่จริง ถามต่อว่าพระนิพพานมีอยู่อย่างเป็นนิรันดร์ไหม ทุกคนก็จะตอบเป็นเสียงเดียวกันว่ามีอยู่อย่างเที่ยงแท้เป็นนิรันดร์ คุณสมบัติที่กล่าวมาข้างต้นนี้แหละครับที่สำนักธรรมกายเอามาขมวดเข้าไว้ในคำสั้นๆว่าอิตตา บังเอิญว่าคำว่าอิตตานี้ชาวพุทธทั่วไปเมื่อได้ยินจะนึกถึงศาสนาฮินดู ดังนั้นชาวพุทธที่ผมกล่าวในตอนแรกว่าสามารถยอมรับได้ว่าพระนิพพานมีอยู่จริงและมีอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวรก็กลับจะปฏิเสธคำกล่าวที่ว่าพระนิพพานเป็นอิตตาเสียได้ง่ายๆ ผมขอตั้งข้อสังเกตเพิ่มอีกว่า อิตตามตามทัศนะพระธรรมปิฎกเป็นคำนาม (noun) แต่อิตตาของสำนักธรรมกายเป็นคุณศัพท์ (adjective) ในพระไตรปิฎกนั้นเท่าที่ผมสังเกตพบว่าบางครั้งเมื่อพระพุทธองค์ตรัสถึงอิตตา ทรงหมายถึงอิตตาชนิดที่เป็นคำนามอันเป็นอิตตาที่ศาสนาฮินดูเชื่อว่ามีอยู่ (เช่นใน “พรหมชาลสูตร” ที่ฉนิกาย) แต่บางครั้งไม่ได้ทรงหมายความเช่นนั้น แต่หมายถึงคุณสมบัติบางอย่างที่ตรงกันข้ามกับคุณสมบัติของขันธห้า (เช่นใน “อนัตตลักขณสูตร”) การที่ทรงใช้อิตตาในสองความหมายนี้ผมก็ไม่ได้เห็นว่าขัดแย้งกันแต่อย่างใด โดยภาพรวมพระพุทธองค์จะทรงปฏิเสธอิตตาในความหมายแรกผ่านการปฏิเสธสัตตัตถิย ซึ่งก็ไม่ได้หมายความว่าทรงปฏิเสธอิตตาในความหมายที่สอง ผมอยากฝากอิตตาในสองความหมายนี้ให้ท่านผู้อ่านช่วยนำไปคิดต่อด้วย ผมอาจจะเข้าใจผิดก็ได้ แต่ที่เสนอเช่นนี้ก็เพราะความรู้ลึกลับๆบางอย่างบอกว่าการหาความขัดแย้งเรื่อง “นิพพาน-อิตตา-อนัตตา” ในบ้านเราอาจจะมาจากการไม่แยกแยะความหมายของอิตตามที่ผมเสนอนี้ก็เป็นได้ ❖